

Perhe ja kustantamo

Kai Häggman

Salokannel, Juhani 2015. Hengen paloa & painettua sanaa. Renqvist-Reenpääst kustantajina 1815-2015. Helsinki: Otava, 344 s.

Taloushistorioitsijat puhuvat joskus ”Buddenbrook-syndroomasta” yrittäessään selittää, miksi perhe- tai sukuyrityksillä on vaikeuksia menestyä kolmea sukupolvea pidempään. Buddenbrookeilla viitataan tietenkin Thomas Mannin 1901 julkaisemaan laajaan sukuromaaniin, jonka alaotsikkona on ”erään suvun rappio”. Syndrooma on tiivistettävissä tuttuun hokemaan, jonka mukaan ensimmäinen sukupolvi rakentaa perheyrittäjien, toinen laajentaa ja kolmas hävittää. Moderni angloamerikkalainen taloushistoria on tarkastellut perheyrittäjien muutenkin jonkinlaisena anomaliana ja muinaisjäänteinä. Alan klassikon Alfred J. Chandlerin mukaan 1900-luvun talouskasvun tärkeimpiä taustaedellytyksiä oli siirtyminen perheiden tai sukujen omistamista ja johtamista yrityksistä hajaomistettuihin ammattijohtajien luotsaamiin pörssiyrityksiin. Chandlerin mukaan perhe tuo väistämättä bisnekseen mukaan irrationaalisen ja epävarman elementin.

”Buddenbrook-syndrooma” kuulostaa hyvältä, mutta ilmeisesti käsitettä käyttävät taloushistorian tutkijat ovat lukeneet Mannin teoksesta vain sen alaotsikon. Jokainen Buddenbrookinsa todella lukenut muistaa, että perheyrittäjä siirtyi kolmannen sukupolven edustajalta konsuli Johann Buddenbrookilta neljättä sukupolvea edustaneelle senaattori Thomas Buddenbrookille hyvässä iskussa ja kauppahuone oli vauraimmillaan Thomas Buddenbrookin hoidossa. Yrityksen rappio toki käynnistyi neljännen sukupolven aikana, mutta vasta viidettä sukupolvea edustanut Hanno Buddenbrook oli kiinnostuneempi musiikista ja taiteista kuin kaupankäynnistä. Myös Chandlerin teesi pörssiyritysten ylivoimaisuudesta voidaan kyseenalaistaa. 2000-luvun alkupuolella selvisi, että eräiden maailman suurimpien pörssiyritysten (mm. Enron) tärkein innovaatio oli kirjanpidon systemaattinen väärentäminen.

Kirjojen kustantaminen on liiketoimintana omalaatuista, eikä sitä kannata analysoida ekonomien tai taloushistorioitsijoiden tavanomaisilla työkaluilla. Otavasta menestyksekkään perheyhtiön tehneen Reenpään suvun neljännen sukupolven edustajan Antti Reenpään mukaan bisnesmiehestä ei voi tehdä kirjallisuusmiehestä mutta kirjallisuusmiehestä voi kehittyä myös pätevä liikemies. Reenpääst ovatkin elävä esimerkki siitä, että Alfred J. Chandler ei ole aina oikeassa ja hokema kolmannelta sukupolvea sukuyhtiön tarvelijänä on vain hokema. Otavan ja Reenpäiden tapauksessa kolmas sukupolvi (Heikki A. Reenpää, Erkki Reenpää, Olli Reenpää jne.) on jättänyt pysyvän jäljen suomalaiseen kulttuurihistoriaan. Kolmannen sukupolven komennossa Reenpään suku myös lunasti 1991 Otavan osakkeet pois pörssistä ja turvasi samalla kustannusyhtiön itsenäisen tulevaisuuden. Kotimaisilla nurkanvaltaajilla ja muutamalla kansainvälisellä mediajätillä oli omia suunnitelmia myös Otavan suhteen, mutta ne saatiin tällä torjuttua. Otavan keskeiset kilpailijat Tammi ja WSOY ovat sen sijaan nykyään osa Bonnierin monikansallista viestintäkonsernia ja Otava on noussut Suomen kustantamoiden ykkösnimeksi monellakin mittarilla tarkasteltuna.

Otavan vetäytyminen pörssistä ja Björn Wahlroosin osuus operaatiosta selviää Juhani Salokanteleen tuoreesta sukukronikasta, joka seuraa sekä Reenpäiden että Otavan vaiheita

1800-luvulta 2000-luvulle. Salokannel (ja taustalla epäilemättä Heikki A. Reenpää) ovat laajentaneet näkökulmaa kaikkiaan kuuteen perättäiseen sukupolveen, sillä Reenpäiden kustantajasuven tarina käynnistyy Ilomantsista ja Heikki Kukkosesta. Heikki Kukkosesta tuli yliopistossa Henrik Renqvist ja hän on jäänyt historiaan sekä merkittävän herätysliikkeen perustajana että kirjailijana ja kustantajana. Hieman menneisyyttä mestaroimalla Renqvist-Reenpäiden kustannustoiminnan kestoksi saadaan pyöreät 200 vuotta, sillä Henrik Renqvist julkaisi ensimmäisen teoksensa vuonna 1815. Sukupolvien ketju ei kuitenkaan ole rikkumaton. Henrik Renqvist kuoli 1866 ja hänen pojanpoikansa Alvar Renqvist aloitti Otavan johdossa 1892. Väliin jää yksi sukupolvi vähemmän kirjallisia Renqvistejä, sillä Alvar Renqvistin isä Johan toimi upseerina Venäjällä ja myöhemmin Oulun postimestarina. Toki Johanin veljellä Edwardilla oli jonkin aikaa Vaasassa hallussaan kirjakauppa ja kirjapaino, jotka hän menetti kaupungin palaessa maan tasalle.

Juhani Salokannel tasapainoilee teoksessa Reenpään suvun ja Otavan kirjankustannustoiminnan välillä. Valtaosa varsinkin Otavaa käsittelevistä osuuksista on entuudestaan tuttua Otavan historiateoksista sekä Heikki A. Reenpään omista muistelmista. Uutta tietoa saadaan ennen muuta teoksen loppupuolelle sijoittuvista nuoremman polven Reenpäiden haastatteluista, jotka on purettu tekstiksi koko lailla suoraan ja sellaisinaan. Niissä Olli Reenpää tarjoaa mielenkiintoisia tietoja erilaisten melko tuoreiden yrityskauppojen taustoista. Toisaalta Antti Reenpään ja Leena Majander-Reenpään dramaattinen lähtö Otavasta 2010 jää edelleen vaille tarkempia selvityksiä. Haastattelumateriaalin käyttö loppuosan päälähteenä on myös jossain määrin ongelmallista. Salokannel tuntee kustannusalan käytännöt läpikotaisin ja teoksen alkupuolella hän on löytänyt oman tyyliinsä, jossa yhdistetään onnistuneesti sekä kustannustoiminnan laajempia kehityskaaria että perhehistorian pienempiä sattumuksia. Loppupuolella haastateltujen Reenpäiden ääni tavallaan ylittää Salokanteleen oman kertojanäänän. Henkilökuvista tulee yksipuolisia.

Perhe- ja sukuhistorian näkökulmasta katsoen Reenpäiden sukutunne ja Salokanteleen lähestymistapa ovat enemmänkin vertikaalisia kuin horisontaalisia. Suvun ja sukuyrityksen käsitteitä purettaessa on erotettava kuolleet sukulaiset elävistä ja toisaalta verisukulaisuus avioliiton kautta syntyneestä sukulaisuudesta. Englantia puhuvassa maailmassa on mahdollista jopa erottaa nämä kaksi erilaista sukukäsitettä puhumalla toisaalta esi-isien muodostamasta ja miespuolista vertikaalista sukulinjaa korostavasta suvusta (*lineage*) ja myös avioliittojen kautta leviävästä ja arkipäiväisemmästä horisontaalisesta suvusta (*kin*). Jälkimmäisessä tapauksessa suku on elävien ihmisten monimuotoinen yhteisö, jossa sukutunnetta ylläpitävät myös naiset. Näin käsittäen ihmiset saattavat kuulua samanaikaisesti useampaankin sukupiiriin.

Tämä jälkimmäinen, horisontaalinen sukupiiri on toki mukana Salokanteleen teoksessa, mutta sukuun avioituneiden naisten omista suvuista ja taustoista kerrotaan suhteellisen suppeasti. Otavan historian näkökulmasta katsoen tämä on täysin ymmärrettävää ja hyväksyttävää, mutta Reenpäiden sukuhistorian kautta katsoen asia on toisin. Naisten kautta olisi ollut mahdollista tarkastella pääkaupungin sivistyneistön verkostoja ja piirejä laajemmin. Nyt viestikapula vaihtuu aikojen saatossa yhdeltä miespuoliselta Reenpäältä seuraavalle miespuoliselle Reenpäälle. Vastaavasti eräät Otavan menestyksen kannalta tärkeät verkostot jäävät melko vähäiselle huomiolle. Esimerkiksi nuorsuomalaisen sanomalehdistön ansioita Otavan asian edistämisessä tuskin edes mainitaan.

Otavasta suorkustantajan tehneen Alvar Renqvistin kohdalla korostetaan hänen henkilökohtaisia ominaisuuksiaan, velvollisuusetiikkaansa ja sukutaustaansa, mutta Renqvist ei ollut Otavan asialla yksin. Alvar Renqvist perusti koko toimintatapansa jatkuviin henkilökohtaisiin tapaamisiin kirjantekijöiden ja kirjallisten vaikuttajien kanssa. Renqvistin päivä-

kirjoja tutkinut Jarl Hellemann on omalla tahollaan tiivistänyt tilanteen osuvasti: ”Kävijöiden virta jatkui niin tiiviinä, että näyttää siltä kuin jokaisella kulttuurihistoriamme tunnetulla miehellä ja naisella olisi jossain vaiheessa ollut asiaa toimitusjohtaja Renqvistille. Johtajan ovi kävi yhtenäin kirjailijoiden ja tiedemiesten tuodessa hänelle käsikirjoituksiaan ja kirjaehdotuksiaan, tarjoajien mielestä toinen toistaan tarpeellisempia.”

Erityisen paljon Renqvistin puheilla kävi erilaisia oppikirjojen tekijöitä, mutta oppikirjojen sekä suomalaisen koululaitoksen nousun merkitys Otavan nousulle jää Salokanteleen teoksessa vähäiselle huomiolle. Tämä ei ole erityisesti kirjoittajan vika, sillä oppikirjat unohdetaan lähes kaikista kustannusalan historioista pois. Tämä unohtaminen on näkynyt myös kustantamoiden arjessa. Oppikirjaosastot on yleensä piilotettu jonnekin sivusiipeen tai kokonaan erillisiin osoitteisiin. Jos kaikenkietäviä kulttuuritoimittajia olisi uskomisen, ovat suomalaiset kustantamot eläneet viimeiset sata vuotta vain kotimaisten kaunokirjailijoiden ansiosta ja armosta.

Narina jonkun taustatekijän unohtamisesta on kriitikon taholta ehkä turhaa (mutta akateemisessa ympäristössä puolipakollista) oman oppineisuuden osoittamista. Juhani Salokannel on onnistunut tiivistämään suhteellisen suppeaan muotoon ja huomattavan tyylikkäästi suuren määrän suomalaista kirja- ja kulttuurihistoriaa. Perhehistoriaakaan unohtamatta.

Kai Häggman, Suomen ja Skandinavian historian dosentti, Helsingin yliopisto.